

Ayasofya Camii - Ohri / Yugoslavya

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 735; F. Forlati v.dğr., *Sainte Sophie d'Ochrida*, Paris 1951; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri III*, s. 136-138; D. Boşković — K. Tomovski, "L'architecture Médiévale d'Ohrid", *Sbornik* (= *Recueil de travaux au Musée national d'Ohrid*), Ohrid 1961, s. 76-83; Semavi Eyice, "Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri", *VD*, VI (1965), s. 139-140, rs. 4-9; rs. 7-8'de minber.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA CAMİİ

Yunanistan'ın Selânik şehrinde
kiliseden çevrilen cami.

1380 yılından itibaren birkaç defa el değiştirdikten sonra 1430'da Sultan II. Murad tarafından kesin olarak fethedilen Selânik'te fethin hemen arkasından camiye çevrilen ilk kilise Akheiropoietos Kilisesi'dir. Burası Türk devrinde Eski Cuma Camii olarak adlandırılmıştır. Ayasofya ise fetihten hayli sonra camiye çevrilmiştir. Ayasofya'nın cami olarak bânisi İbrâhim Paşa gösterilmekte ve bazı kaynaklarda 993 (1585) yılında bu eski kilisenin cami yapıldığı kaydedilmektedir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin ilk baskısında, kitâbesindeki ebced için verilen bir dipnotta, son mısradaki "feth-i karîb" ibaresinin 800 (1397-98) yılını verdiği bildirilmektedir. Fakat bu tarihte Selânik henüz kesin olarak Türk idaresine geçmemişti. Yabancı yayınlar da bâninin adı Raktoub (?) İbrâhim Paşa olarak yazılıdır. Eğer bu Raktoub'un doğrusu Maktul ise tarihin 1585 olmasına imkân yoktur. Maktul (Maktul) İbrâhim Paşa 1536'da idam edilmiştir. Bu İbrâhim Paşa'nın İstanbul ve Hezargrad'dan (Razgrad) başka Selânik'te de hayra-

tı olduğu bilinmektedir. Büyük ihtimalle Ayasofya Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa'nın vakfıdır ve 993 tarihi yanlıştır. Nitekim Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Cemâziyelevvel 863 (Mart 1459) tarihli bir belge (nr. 6254), Selânik'te Küçük Ayasofya denilen manastırın bütün haklarıyla Sırp Kralı Branković'in kızı ve Sultan II. Murad'ın zevcelerinden Mara-Despina Hatun'a bağışlandığını haber verir. Buradaki "Küçük" adının İstanbul'daki Büyük Ayasofya'ya nisbetle verildiği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan XVI. yüzyılın sonlarında yaşayan Âşık Mehmed b. Ömer *Menâzırü'l-avâlim* adlı eserinde, Ayasofya'nın Kanûnî Sultan Süleyman'ın veziri Maktul İbrâhim Paşa tarafından hristiyanlardan alınarak camiye çevrildiğini, yanına bir minare ve avlusuna bir şadırvan yapıldığını bildirir. Şu halde kilisenin camiye çevrilmesi İbrâhim Paşa'nın ikbal yıllarında, yani 1523-1536 arasında olmalıdır. Nitekim yazma bir mecmuada bulunarak kaynağı gösterilmeksizin istinsah edilmiş bir kopması elimizde bulunan üç beyitlik manzum bir tarih, Selânik Ayasofyası'nın 934 (1527-28) yılında İbrâhim Paşa hayratı olarak camiye çevrilmiş olduğunu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde ispat etmektedir. "Târîh-i İtmâm-ı Ayasofya der Mahrûse-i Selânik" başlığı altındaki bu manzume tarih ve bâniyi açık surette ifade eder.

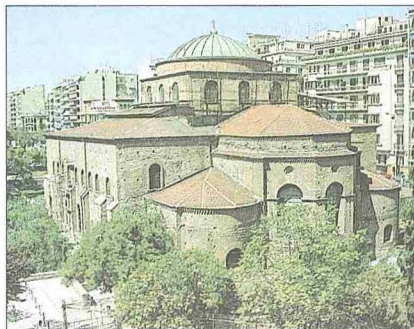
Evliya Çelebi 1078 (1667-68) yılında çıktığı seyahatte uğradığı Selânik'te en meşhur caminin Ayasofya-yı Kebir olduğunu bildirdikten sonra, bu mâbedin biraz küçük olmakla beraber İstanbul'daki Ayasofya'ya benzediğini ve Trabzon'daki Ayasofya büyüklüğünde olduğunu yazar. Bu üç Ayasofya'nın yapıları hak-

Selânik Ayasofya Camii avlusunda Sultan Reşad'ın selâmlık resmi (S. Eyice arşivi)

kında anlattıkları ise hiçbir esasa dayanmaz. "Sol tarafında yeşil somakiden züm-rüt gibi mücellâ bir kürsü vardır ki misli dünyada yoktur" dedikten sonra caminin dört mısıralık inşa tarihini verir. Ayrıca yine onun yazdığına göre kubbesini örten kurşun sarıya çalan renktedir. "Onun için içinde altın vardır derler", avlusunda ise o yıllarda gayet büyük ağaçlar bulunmaktadır. Ayasofya, 1890 yılında Selânik'in büyük bir kısmını harap eden bir yangında büyük ölçüde zarar görmüş ve uzun yıllar kapalı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında burasının tamiri için projeler hazırlanmış ve büyük paralar harcanarak Fransız mimarların projelerine göre cami ihya edilmiş, Sultan V. Mehmed Reşad 1911 yılındaki Rumeli seyahatinde Selânik'e uğradığında ilk cuma selâmlığını burada yaparak yeniden ibadete açmıştır. Ancak 8 Kasım 1912'de şehrin Yunanlılar'a tesliminden pek az sonra cami tekrar kilise yapılmış, içinde ve dışındaki Türk devri unsurları yok edilmiştir. Eski fotoğraflarda görülen, caminin sağ tarafına bitişik uzun gövdeli zarif minare yıktırılmış, XVI. yüzyılın çok sanatlı bir işçiliğe sahip mermer minberi ortadan kaldırılmış, aynı derecede itinalı işçiliği olan müezzin mahfili ise altındaki sütunları kesilerek avlunun bir köşesine gömül-mek suretiyle içine toprak doldurulup çiçeklik biçimine sokulmuştur. Geçen yüzyıl sonlarında moda olan arabesk-Türk klasik devri sanatı karışımı bir üslûpta olduğuna göre, herhalde 1900-1910 yılı tamirinde yapılan geniş kemerli avlu kapısı da tamamen yıktırılmıştır. Bu arada içerideki diğer İslâmî unsurlar da yok edilmiştir. Yalnız binanın batı cephesi boyunca uzanan ve stalaktitli başlıklı mermer sekiz sütunun taşıdığı

Ayasofya Camii - Selânik / Yunanistan

yedi kemerli, üstü öne meyilli kiremit kaplı bir çatı ile örtülü olan son cemaat yeri bırakılmıştı. 1945'ten sonra kilise yeniden tamir edilirken Türk devrinin bu son izi de tamamen sökülüştür. Ayasofya'nın kuzeybatı köşesinde bugün tuğladan bacaya benzer bir kule görülmektedir. Bazı Yunan yazarları bunun Bizans çağına ait olduğunu iddia ederler. Bazılarına göre ise bu, camiye bitişik Türk imaretinin bacasıdır.

Selânik Ayasofyası Bizans devrine ait kubbeli bir bina olup herhalde VI. yüzyılda inşa edilmiştir. Birkaç defa ilâveler yapılan kilisenin ana mekânı dört köşe bir kule biçiminde yükselir ve bunun üstünü yayvan bir kubbe örter. Plan bakımından İstanbul'daki Ayasofya ile hiçbir benzerliği yoktur. 1911'den sonra tekrar kiliseye çevrildiğinde duvarlar kazınarak bazı mozaikler meydana çıkarılmıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği "yeşil somakiden zümrüt gibi mücellâ kürsü" ise yekpâre yeşil Tesalya somakisinden (verde antico) yontulmuş ve işlenmiş bir Bizans vaaz kürsüsü olup camide de kürsü olarak kullanılmıştır. Bu çok değişik ve değerli eser 1905 yılında cami tamir edilirken İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Bugün halen burada bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 153-154; Ch. Texier — P. Pullan, *Byzantine architecture*, London 1864, s. 143; O. Tafralı, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913; G. Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, İstanbul 1914, II, 406-408 (kürsü hakkında); Ch. Diehl v.dğr., *Les Monuments chrétiens de Salonique*, Paris 1918; O. M. Kalligas, *Die Hagia Sophia von Thessalonike*, Würzburg 1935; Semavi Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 472-473; a.mf., "Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri", *TM*, XI (1954), s. 167; B. Demetriades, *Topographia tes Thessalonikes kata ten epokhe tes Tourkokratias 1430-1912*, Selânik 1983, s. 288-292, rs. 37, 82-85; *Resimli Kitap*, V/30, İstanbul 1327, s. 467-469 (Sultan Reşad'ın cuma selâmlığı resimleri); Tahsin Öz, "Vesikalar: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fâtih II. Sultan Mehmede Ait Belgeler", *TTK Belleten*, XIV/53 (1950), s. 52; A. Bakalopoulos, "He Khronologisis Tou Kodonastasiou Tes Hagias Sophias Thessalonikes", *Byzantion*, XXI, Bruxelles 1951, s. 333-339 (soldaki kule hakkında); Fr. Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II., für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki", *BZ*, XLIV (1951), s. 11-20; aynı makale, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München 1962, s. 97-106.

SEMÂVİ EYİCE

AYASOFYA CAMİİ

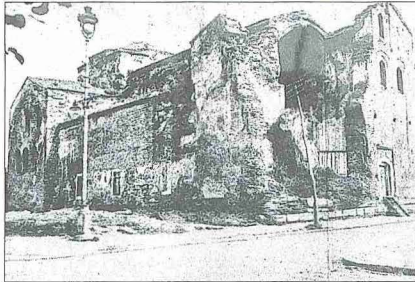
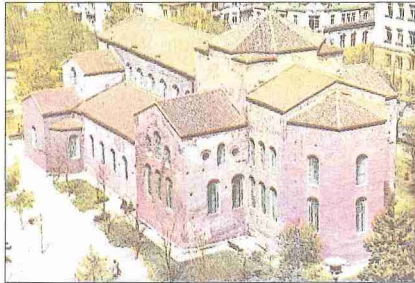
Bulgaristan'ın Sofya şehrinde
kiliseden çevrilen cami.

Şehrin en büyük mâbedi olan kilisenin Bulgarca adı Sveti Sophia olduğu için camiye çevrildikten sonra Ayasofya adıyla anılmıştır. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre bu kilise Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Eski Siyavuş Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Yine onun ifadesine göre üzeri kurşun örtülü, tek minareli, yüksek mevkide inşa edilmiş bir camidir. Osmanlı tarihinde Siyavuş Paşa'nın adı pek geçmemekle beraber bu kişi Bulgar halk hikâyelerinin birine konu olmuştur.

E. Hakkı Ayverdi, yine kiliseden çevrilme Gül Camii ile bu eserin aynı olması ihtimalini ileri sürer ki bizce bu yanlıştır. Gül Camii, şimdi restore edilmiş bulunan Sveti Georgi Kilisesi'dir. Sofya Bulgar idaresine geçtikten sonra Ayasofya Camii'nde bazı tamirler yapılmış ve minaresi yıktırılmıştır.

1965'ten itibaren büyük ölçüde tamir gören camiden bütün Türk devri izleri silinmiştir. Kuzeybatı köşesinin yıkık olarak görüldüğü eski bir fotoğrafında güneybatı köşesinde ince uzun bir minaresinin varlığı da tesbit edilmektedir. Bu büyük mâbed Latin haçı biçiminde tran-

Ayasofya Camii ve restorasyondan önceki hali - Sofya / Bulgaristan

septli bir bazilikadır. Transept ile orta sahnın kavuştukları bölümü bir kubbe örtmektedir. Türk devrinde üstü kurşun kaplı olan bu kubbe sonraları kiremit ile örtülmüştür. Cami olarak kullanıldığında kilisenin dışarı taşkın bir bölüm olan apsisi yıkılmış ve burası pencereli düz bir duvarla kapatılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 398; B. Filov, *Sophiskata cirkva Sv. Sophia*, Sofia 1913; *Kratka historiana Bilgarskata arkhitektura* (nşr. Bulgar Akademisi), Sofia 1965, s. 53-54; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'marî Eserleri IV*, s. 96, 98-99 (bazı kayıtlar ile), rs. 134 (eski fotoğrafı).

SEMÂVİ EYİCE

AYASOFYA CAMİİ

Trabzon'da
şehrin doğu tarafında
kiliseden çevrilen cami.

Mâbed şehrin içinde olmadığından esas kilise gibi muamele görmemiş ve fethin hemen arkasından cami yapılmamıştır. Bir manastır kilisesi olduğu anlaşılan Ayasofya Trabzon'un 1461'de fethinden sonra bir süre daha Rumlar'ın elinde kalmıştır.

Kubbedeki badanalar temizlendiğinde ortaya çıkan freskolar üzerine kazıma suretiyle yazılan bir yazı kubbenin 1484'te tamir edildiğini bildirmektedir. Aynı yerdeki ikinci bir yazıdan da kubbenin ve belki de kilisenin Georgios Thutos tarafından 1547 Ekiminde tamir edildiği öğrenilir. Böylece Ayasofya'nın bu tarihlerde henüz Rumlar'ın elinde olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon hakkındaki yayınlarda Ayasofya'nın cami oluşunun tarihi değişik olarak verilmiş, hatta bunu 1660'a kadar çıkaranlar olmuştur. 1648'de Trabzon'a gelen Evliya Çelebi'nin yazdığına göre "kefere asrında bina olunan" Ayasofya, matbu nüshadaki yazılışa göre Körlet (?) Ali Bey adındaki bir vali padişah'tan izin aldıktan sonra 991 (1583) yılında bir mahfil ve minber ilâvesiyle camiye çevirmiştir. Evliya Çelebi minaresinin "tarz-ı kadîm" üzere yapıldığını, güzel bir minber ve mihrabı bulunduğunu bildirerek etrafında zeytin bahçeleri olduğunu da sözlerine ekler. *Seyahatnâme*'nin J. von Hammer'in elinde bulunan ve kısmen İngilizce'ye çevirdiği nüshasında ise Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi tarihi 951 (1544-45) olarak gösterilmiştir. Ayasofya hakkında ki büyük yayında da (D. Talbot Rice, *The*